

Константин Босилков /Сегед/

ОТНОВО ЗА ТИПОЛОГИЯТА НА СЪВРЕМЕННИЯ
БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Прието е да се мисли, че съвременният български език спада към аналитичния тип езици. Това мнение е във висша степен основателно в съпоставителен план със старобългарското състояние и със съвременните славянски езици. Нещо повече – тъкмо аналитизмът е националният специфициращ признак на съвременния български език.

Без да отричам общата тенденция към аналитизъм в българския език¹, която впрочем е и причината за сегашната му типологическа характеристика, искам да изразя съгласие с проф. Б. Цонев² и с проф. Ю. С. Маслов³, че не е основателно съвременният български книжовен език да се отнася безапелационно към аналитичния строй езици. Аналитизмът характеризира предимно именната система и частично – глаголната, но, наред с него, в съвременната норма отчетливо личат и прояви на синтетизъм и на аглутинация. Тук ще бъде направен опит отново да се охарактеризира тази триада.

Аналитичните явления ще бъдат най-бегло посочени, тъй като те са най-добре проучени в българистиката:

– Преди всичко – това е отпадането на надежните флексии и изразяване на надежните отношения чрез предлог + обща форма на името, по същество – Именителна форма. Този процес има за предходник генерализация на Винителната форма и това и до днес личи в някои диалекти, напр. в североизточните. Срв. Женътъ ми рече.

Началните тенденции към аналитизъм се долавят още в старобългарския език. Става дума предимно за т.нар. *Dativus*

possesivus ВМЕСТО Genitivus possessivus което може да се обясни само като зародишна проява на изразяване на принадлежност с помощта на предлога на.

Дългата история за установяването на Именителната форма като Casus generalis в съвременния български език не е предмет на тази работа. Трябва да се отбележи обаче, че съвременният български език все още пази Звателната падежна форма и това може да се охарактеризира само като синтетично явление. Наистина, мнозина автори, а и всички обикновени носители на езика забелязват, че и тази синтетична особеност е в процес на упадък. Срв. Иван, ще дойдеш ли? вместо Иване, ще дойдеш ли? В още по-висока степен това се отнася до женските имена. Вече се предпочита напр. Милена, ще дойдеш ли? вместо Милено, ще дойдеш ли?, което звучи грубо. В плана на сравнителното славянско езикознание, твърде забележителен е фактът, че посоченото явление стои в момента в много по-тясна зависимост от засиленото руско влияние, отколкото от самобитните развойни тенденции.

— Към остатъците от синтетизъм в именната система безусловно трябва да бъде отнесена и т.нар. бройна форма за множествено число, наследница на стария Dualis. И в този случай обаче е налице процес на преход към аналитизъм. Той личи дори в кодификацията на съвременната книжовноезикова норма, която изисква да се изговаря и пише пет ученици, но пет молива, т.е. разграничението се прокарва въз основа на признака одушевеност-неодушевеност. За частичната условност на такова решение свидетелствува например фактът, че езиковото съзнание на съвременния българин отхвърля категорично изказване като: няколко човеци и приема само няколко човека. Независимо от условността на кодификацията обаче, не може да се отрече, че иновациите от съчетаване на бройно числително или местоимение със съществително в обикновено, а не в бройно множествено число от ден на ден се увеличават.

Преди да продължа, бих искал да кажа, че от Ранното възраждане и до днес, тенденцията към аналитизъм в именната система поражда значителни стилистични проблеми, свързани глав-

но с посесивността. Напр. на български, при изразяване на принадлежност се налага многократно повторение на предлога на, както напр. и на английски of. Срв. Централният комитет на комунистическата партия на Съветския съюз както The Central Comity of Comunist Part of Soviet Union. За да се преодолее този стилистически недостатък, още от Възраждането и до днес личи колебание как да се пише и говори: изпълнение обещанието /модел, който се предпочита дори днес от такъв изтъкнат философ и лингво-философ като проф. Добрин Спасов/или изпълнение на обещанието, както повелява нормативната система.

- Като аналитично явление се сочи степенуването на прилагателните имена и наречията с помощта на по- и най-. Бих казал, че и до днес не мога съвсем точно да си обясня дали това явление трябва наистина да се окачествява като аналитично или по-скоро то е аглутинаивно. Основанието да се приема за аналитично е само фактът, че думите, или, според мене, афиксите по- и най- имат собствено ударение. За да бъдат те окачествени като думи обаче, а след това - и степенуването - като аналитично, е потребно преди това да станат възможни изказвания от типа: той е по- или той е най-. Може би, това е възможно в речевата практика и сега, но само в контекст, при който деглутинираната втора част се подразбира.

- При местоименията също са на лице остатъци от синтетизъм. Пазят се Родително-Винителни и Дателни форми. Както е естествено да се очаква, най-напред се разпадат Дателните форми, които образуват дублети и триплети от типа на нему, му, на него или чийто, на когото, на който. Наблюдава се тенденция най-бързо да се разпадат синтетичните форми при относителните местоимения. Сега успоредно съществуват такива изказвания като: Човека, комуто дадох книга, Човека, на когото дадох книга и Човека, на който дадох книга с явна тенденция на утвърждаване на последния модел.

В глаголната система аналитизмът е в още по-незавършен стадий.

- Тук, класическият пример за аналитично изразяване е

разпадането на инфинитива и замяната му с да- конструкция, който исторически отвежда още към старобългарската епоха. Трябва да се каже обаче, че и в този "класически" случай аналитизмът не е доведен докрай, тъй като окончанията на глаголните форми сигнализират за лице и число, а в сложните минали времена – и за род. Срв. да ходя, да ходиш, да ходи, да ходим... или ходил съм, ходила съм, ходило е...

Към казаното трябва да се добавят и остатъците от инфинитив от типа на недей ходи, недей прави...

– Другият класически пример при глаголите е изразяването на бъдеще време с помощта на неспрегаемо ще от старобългарския глагол ХОТѢТИ, -ШУ.

Преди коментара, нека да се отбележи, че още в старобългарски бъдещето време, освен синтетично, чрез свършени сегашни форми, може да се изрази и аналитично посредством спрегаеми ИМѢТИ и ХОТѢТИ. В новобългарски, безспорно, аналитизмът е доразвит, но следи от синтетизъм могат да се доловят в спрегаемия глагол ХОЩУ-ща в минало време. Срв. щях да дойда, щеше да дойдеш, щеше да дойде, щяхме да дойдем...

– По мое мнение, най-близо до представите за аналитизъм стои изразяването на условност с помощта на спрегаем глагол бих+л-ово причастие. Този случай също възхожда към старобългарската епоха и също е частично опровержение на тезата за напълно синтетичния строй на старобългарския език. Тук вече липсва сигнализацията за лице, но все пак се означава рода и числото. Срв. бих ходил, би ходил, би ходил, но и би ходила, би ходило, биха ходили. Същото се отнася и до всички изявителни или страдателни минали времена, в които като съставна част стои л-ово или н-/т-причастие.

Въпреки, че аналитизмът е сравнително най-добре изследван в българистиката, трябва да се каже, че още ред явления не са били предмет на обстоен анализ. Едно от тях са например перифразите от типа на съгласявам се-давам/изразявам/ съгласие⁴. Убеден съм, че в областта на фразеологията, могат да се добият още много и полезни резултати в подкрепа на тезата за езиковия стремеж към аналитизъм.

И накрая, заради типологическото сравнение на българския език с унгарския, бих искал да разгледам по-подробно въпросите за аглутинацията в съвременния български език. Веднага трябва да кажа, че това са най-малко разработените въпроси в българистиката и, доколкото те все пак се засягат, тълкуването им се поставя във връзка с турското влияние през османското робство. Моето мнение е различно и се свежда към следното: Историята безспорно въздейства на езика, но главно – в лексикалната област, а иначе – езикът си има свои собствени закономерности и в конкретния случай – българският език изначално съчетава синтетизма, аглутинацията и аналитизма като модели на вътрешноезикови закономерности и на териториално-временни обстоятелства. Безспорно, прабългарското е съдействувало на аглутинацията, праславянското – на синтетизма, а новобългарското – на аналитизма. През целия живот на българския език обаче досега, тези три типа на граматично изразяване са съществували съвместно в различна мяра на водещата тенденция. Може би наистина аналитизмът е иманентното свойство на езика да различава поетапно от съжденията-изречения – лексеми, от лексемите – морфемите, от морфемите – фонемите и т.н. Този процес отчетливо се проявява в българското езиково развитие.

След това отклонение, предизвикано от реакцията срещу грешната представа за късното турско влияние върху българския език, едно влияние, което не е престижно оправдано, нека да се разгледат аглутинативните явления, които отчасти сродяват типологически българския с унгарския език.

– Най-характерният случай е задпоставеното членуване. Сrv. мъжът, жената, детето... Когато, през пролетта на 1986 година четох спецкурс по История на българския книжовен език в Сегед и разглеждахме този въпрос, един млад колега – Габор Балаж – потърси още по-дълбоко влиянието на аглутинативния тип езици като забеляза и вокална хармония при членуването. Без съмнение, такава хармония съществува, но, убедено мога да кажа, че тя е не закономерно, а случайно явление, тъй като задпоставният член генетически възхожда към старо показателно

местоимение /ъ/тъ, та, то...

- Деепричастието, образувано с -йки е несъмнено също аглутинативно явление. Срв. пишейки, слушайки...

- Губещото се вече "синтетично", а в същност - аглутинативно просто условно наклонение с инфикс -в- от типа на ядвам, пийвам също се отнася към разглежданата група въпроси.

- Почти никакво внимание не е отделено на въпроса за типологията на образуване на свършени глаголи от несвършени. Пример: седа - поседа - /по/седна. Очевидно е, че в тези случаи префиксът не само лексикализира, но и граматикализира глагола и в тази си функция, той се сродява с унгарския префикс *meg-*. Що се отнася пък до суфиксацията /срв, сед-на, сед-неш, сед-не и т.н./, тя е безспорно синтетично явление, тъй като съдържа сигнализация за лице и число.

- По мое мнение, в ред случаи, префиксацията трябва да се разглежда като аглутинация, тогава, когато тя граматикализира. Безспорен пример в това отношение представя образуването на неопределителни местоимения от въпросителните с помощта на префикс ня- : някой, някакъв, няколко... или на отрицателни местоимения, с помощта на префикс ни- : никой, никакъв, николко...

Нямам претенция за изчерпателно разглеждане на триадата: синтетизъм, аглутинация и аналитизъм в българския език. Това е, може би, тема за дисертация, основана на нормативната граматика. И все пак, въз основа на отбелязаните наблюдения, може да се заключи, че съвременният български език, както, може би, и всички съвременни европейски езици, няма еднозначна типологическа характеристика. Той съчетава елементи на синтетизъм, аглутинация и аналитизъм, при явната водеща тенденция към аналитизъм.

Литература

I. Срв. напр. най-новата работа на Г. Герджиков. Неравномерният ход на развоя към аналитизъм в различните сектори на системата и неговите причини. Доклад на II международен

конгрес по българистика. София, 1986.

2. Б.Цонев. История на българският език, т.2, София, 1934, с. 454.
3. Ю.С. Маслов. Към типологическата характеристика на българския език. - Език и литература, кн. 5/1981, с.6-9.
4. К. Босилков. Глаголно-именните устойчиви съчетания - развиваща се категория в съвременните славянски книжовни езици. - Съпоставително езикознание, IV /1979/, 4, н.38-40.